

۱

مجموعه پژوهشهای ایران باستان

روایت آذر فرنیغ فرخزادان

حسن رضائی باغبیدی

بسم الله الرحمن الرحيم

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی مفتخر است که نخستین جلد از مجموعه پژوهشهای ایران باستان را تقدیم جامعه علمی کشور و پژوهشگران عرصه ایران‌شناسی در سراسر جهان می‌کند. آثاری که در این مجموعه به زبانهای مختلف منتشر خواهد شد، آخرین دستاوردهای علمی را در همه زمینه‌های مربوط به ایران باستان (تاریخ، باستان‌شناسی، هنر، ادبیات، اساطیر، ادیان، زبانها، دست‌نوشته‌ها، کتیبه‌ها، ...) در اختیار دانش‌پژوهان قرار خواهد داد و برگ زرین دیگری خواهد بود بر فرهنگ کهن این مرز و بوم.

روایت آذرفرنبغ فرخزادان که اینک به شیوه‌ای کاملاً علمی تصحیح و آوانویسی، و برای نخستین بار به زبان فارسی ترجمه شده، متنی است در فقه زردشتی به زبان فارسی میانه منسوب به سده سوم هجری. این کتاب از جنبه‌های مختلف جالب توجه و قابل بررسی است. از آنجا که زبان به کار رفته در این کتاب آخرین مرحله از حیات فارسی میانه را می‌نمایاند، بررسی زبان‌شناسانه این کتاب می‌تواند گوشه‌هایی از تاریخ تحول زبان فارسی را روشن سازد. از سوی دیگر، مسائل و مطالبی که در این کتاب در قالب پرسش و پاسخ مطرح شده پژوهشگران تاریخ ادیان را با فقه زردشتی در سده‌های نخستین هجری و نیز با وضعیت اجتماعی زردشتیان در قلمرو حکومت اسلامی آشنا می‌سازد.

اعضای هیأت تحریریه مجموعه پژوهشهای ایران باستان هجده تن از برجسته‌ترین دانشمندان و صاحب‌نظران عرصه‌های مختلف ایران‌شناسی با ملیتهای مختلف هستند. امید است که انتشار این مجموعه و مجموعه دیگری با نام مجموعه پژوهشهای ایران اسلامی که در حال شکل‌گیری است، بتواند بیش از پیش فرهنگ باستانی و اسلامی ایران را به گونه‌ای شایسته به جهانیان بشناساند و جوانان این سرزمین را با گذشته درخشان خویش آشنا سازد تا آینده‌ای درخشان‌تر در پیش رو داشته باشیم. ان شاء الله.

سید کاظم موسوی بجنوردی

رئیس مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی

مجموعه پژوهشهای ایران باستان

زیر نظر

سید کاظم موسوی بجنوردی

مدیر و ویراستار

حسن رضائی باغبیدی

هیأت تحریریه

گارنیک آساطوریان (دانشگاه دولتی ایروان، ارمنستان)

ژاله آموزگار (دانشگاه تهران، ایران)

ماریا بروسیوس (دانشگاه نیوکاسل، انگلستان)

دانیل پاتس (دانشگاه سیدنی، استرالیا)

آنتونیو پانائینو (دانشگاه بولونیا، ایتالیا)

آدریانو رسی (مؤسسه شرق‌شناسی ناپل، ایتالیا)

حسن رضائی باغبیدی (دانشگاه تهران، ایران)

نیکلاس سیمز-ویلیامز (دانشگاه لندن، انگلستان)

آلبرتو کانتر گلرا (دانشگاه سالامانکا، اسپانیا)

رابین کانینگهام (دانشگاه بردفورد، انگلستان)

فیلیپ کرینبروک (دانشگاه گوتینگن، آلمان)

ریکا گیزلن (مرکز ملی پژوهشهای علمی، فرانسه)

النا مالچانووا (فرهنگستان علوم، روسیه)

راجر متیوس (کالج دانشگاهی لندن، انگلستان)

فتح‌الله مجتبابی (دانشگاه تهران، ایران)

آنتیه ونتلند (دانشگاه گوتینگن، آلمان)

فریدون وهمن (دانشگاه کپنهاگ، دانمارک)

جوزف ویزهوفر (دانشگاه کیل، آلمان)

فهرست مطالب

.....	مقدمه	أ
.....	متن	١
.....	واژه‌نامهٔ بسامدی	١٢٩
.....	فهرست عبارتها و جمله‌های اوستایی	١٩٩
.....	فهرست واژه‌ها و اصطلاحات تخصصی	٢٠١
.....	نسخهٔ موجود در مجموعهٔ ت د ٢ (TD2)	٢٠٧

آذرفرنبغ فرخزادان^۱ موبدان موبد فارس و رهبر زردشتیان در سده سوم هجری بود.^۲ اطلاعاتی از زمان و مکان تولد او در دست نیست، اما می‌دانیم که از بزرگ‌ترین مراجع زردشتی بوده و بسیاری از دانشمندان و فقهای زردشتی به گفته‌های او استناد کرده‌اند. آذرفرنبغ فرخزادان نخستین کسی است که پس از حمله عرب به ایران، بخشهای پراکنده دینکرد^۳ را، که به درستی دانشنامه دین زردشتی لقب گرفته، گرد آورد و به تدوین دوباره آن همت گماشت. او مدتی در بغداد می‌زیست و تدوین دینکرد را در همان شهر آغاز کرد.^۴ چنان که در دینکرد (کتاب سوم، فصل ۴۲۰) آمده، پس از مرگ آذرفرنبغ فرخزادان، متن دینکرد به دست پسرش، زردشت^۵ افتاد؛ اما، «گزندی» بدو رسید و بار دیگر کتاب پراکنده گشت، تا آن که آذرباد امیدان^۶، که به روایتی پشت ششم آذرفرنبغ فرخزادان بود،^۷ دوباره بخشهای پراکنده آن را گرد آورد و مطالبی بدان افزود و نام دینکرد را برای آن برگزید.^۸ در همین بخش از دینکرد، آذرفرنبغ فرخزادان، پسرش زردشت و نواده‌اش آذرباد امیدان «پیشوای بهدینان»^۹ خوانده شده‌اند. مردان فرخ اوهرمزدادان^{۱۰}، فیلسوف و متکلم زردشتی سده سوم هجری، در کتاب معروف خویش شکند گمانیگ وزار^{۱۱} (فصل ۴، بند ۱۰۷؛ فصل ۹، بند ۱۳؛ فصل ۱۰، بندهای

^۱ آذرفرنبغ پسر فرخزاد، فارسی میانه: *Ādur-Farrōbay ī Farroxzādān* (یا به قرآنتی دیگر: *Ādur-Ādarapharobagah*، *Ādar-Farōbag ī Frōxzāda*، پازند: *Farnbag ī Farroxzādān*)، بهار او را به اشتباه پسر نریوسنگ دانسته است. نک: محمدتقی بهار، *سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی*، تهران، کتابهای پرستو، چ ۴، ۱۳۵۵، ج ۱، ص ۵۴.

^۲ این‌ندیم در *الفهرست* (به کوشش شیخ ابراهیم رمضان، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۵ ق/۱۹۹۴ م، ص ۳۸۴) از شخصی به نام حدهود بن فرخزاد نام برده که صاحب کتابی به نام *سیره نامه* در اخبار و احادیث بوده است. شاید این شخص همین آذرفرنبغ فرخزادان بوده باشد. نیز نک: محمدجواد مشکور، *گفتاری در باره دینکرد*، تهران، بی‌جا، ۱۳۲۵، ص ۱۳.

^۳ *Dēnkard*

^۴ J. C. Tavadia, *Die Mittelpersische Sprache und Literatur der Zarathustrier*, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1956, pp. 48-49.

^۵ Zardušt

^۶ *Ādurbād ī Ēmēdān*

^۷ H. F. Chacha, *Gajastak Abālish*, Bombay, The Trustees of the Parsi Panchayet Funds and Properties, 1936, p. 2.

^۸ *The Complete Text of the Pahlavi Dinkard*, ed. Dh. M. Madan, Bombay, The Society for the Promotion of Researches into the Zoroastrian Religion, 1911, Part 1, Books III-V, p. 406.

^۹ hu-dēnān pēšōbāy

^{۱۰} *Mardān-Farrox ī Ohrmazd-Dādān*

^{۱۱} *Škend Gumānīg Wizār*

۵۵-۵۶) از آذرفرنبغ فرخزادان با عناوینی چون «پیشوای بهدینان»^{۱۲}، «بزرگترین فرزانه»^{۱۳} و «اشو (- پارسا، پرهیزگار)»^{۱۴} یاد کرده و به گفته‌های او استناد کرده است.^{۱۵} منوچهر، پیشوای بهدینان فارس و کرمان در نیمه دوم سده سوم هجری، نیز در اثر فقهی خویش، *دادستان دینیک*^{۱۶} (پرسش ۸۷، بند ۸)، آذرفرنبغ فرخزادان را «برترین پیشوای بهدینان»^{۱۷} خوانده و به یکی از فتوهای او استناد کرده است.^{۱۸} همو در یکی از سه نامه بازمانده‌اش که خطاب به زردشتیان سیرجان است (نامه ۱، فصل ۳، بند ۹)، آذرفرنبغ فرخزادان را «پیشوای بهدینان» خوانده و گفته‌های او را شاهد آورده است.^{۱۹}

برخی روشن آذرفرنبغان^{۲۰} را، که به روایت شکند گمانیک *وزار* (فصل ۱۰، بندهای ۵۳-۵۴) صاحب کتابی به نام *کتاب روشن*^{۲۱} بوده^{۲۲}، از دیگر فرزندان آذرفرنبغ فرخزادان دانسته‌اند.^{۲۳} برخی نیز پا را فراتر نهاده روشن آذرفرنبغان را نه تنها پسر آذرفرنبغ فرخزادان، بلکه همان روشن، مفسر معروف *اوستا*، دانسته‌اند که نامش در متونی چون *شایست نشایست*، *زند وهومن یسن*، *یسنای پهلوی*، *وندیداد پهلوی* و *نیرنگستان* آمده است.^{۲۴} اما از آنجا که در شکند گمانیک *وزار* (فصل ۱۰، بند ۵۵) نام آذرفرنبغ فرخزادان پس از نام روشن آذرفرنبغان آمده است، نمی‌توان با اطمینان روشن آذرفرنبغان را پسر آذرفرنبغ فرخزادان دانست. به علاوه،

¹² hu-dēnān pēšōbāy (پازند: hūdīna pēšaβāe)

¹³ ayrē frazānag (پازند: ayrē faržanaa)

¹⁴ ašō (پازند: ašō)

¹⁵ *Shikand-Gūmānīk Vijār*, eds. H. D. J. Jāmāsp-Āsānā and E. W. West, Bombay, Government Central Book Depôt, 1887, pp. 30-31, 64, 73.

¹⁶ *Dādestān ī Dēnīg*

¹⁷ abardar hu-dēnān pēšōbāy

¹⁸ P. K. Anklesaria, *A Critical Edition of the Unedited Portion of the Dādestān-i Dīnīk*, Thesis Submitted to the University of London for the Degree of Doctor of Philosophy in the Faculty of Arts (Iranian Languages), 1958, p. 168.

¹⁹ *Nāmākīhā-ī Mānūshchīhar (The Epistles of Mānūshchīhar)*, ed. B. N. Dhabhar, Bombay, The Trustees of the Parsee Panchayat Funds and Properties, 1912, pp. 13-14.

²⁰ Rōšn ī Ādur-Farrōbayān

²¹ *Rōšn Nibēg* (پازند: *Rōšan Nibēg*)

²² *Shikand-Gūmānīk Vijār*, p. 73.

²³ برای مثال: احمد تفضلی، *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*، به کوشش ژاله آموزگار، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۷۶، ص ۱۶۱.

روشن، مفسر معروف *اوستا*، به احتمال بسیار، مانند دیگر مفسران معروف، در روزگار ساسانیان می‌زیسته است و به آسانی نمی‌توان او را پسر یا دست‌کم معاصر آذرفرنبغ فرخزادان دانست.^{۲۵}

از جمله کارهایی که به آذرفرنبغ فرخزادان نسبت داده‌اند مناظره او با زردشتی مرتدی از اهالی اصطخر به نام ابالیش^{۲۶} در بغداد در حضور مأمون، خلیفه عباسی (۱۹۸-۲۱۸ ق)، بوده است. در این مناظره، که با حضور بزرگان دربار مأمون و برخی از روحانیان دیگر ادیان برگزار شد، آذرفرنبغ فرخزادان به هر هفت شبهه ابالیش در باره دین زردشتی پاسخ داد. پاسخهای آذرفرنبغ فرخزادان خلیفه را خشنود ساخت و موجب رانده شدن ابالیش از دربار خلیفه شد. شرح این مناظره در کتابی کوتاه با نام *گجستگ ابالیش*^{۲۷} آمده است.^{۲۸}

آثار منسوب به آذرفرنبغ فرخزادان عبارت‌اند از:

۱. کتاب سوم دینکرد که مفصل‌ترین کتاب دینکرد است و مطالبی متنوع را شامل می‌شود، اما بیشتر بخشهای آن جنبه جدلی، کلامی و فلسفی دارد. محور اصلی این کتاب اثبات اصول عقائد زردشتی و انتقاد به برخی از اعتقادات یهودیان، مانویان و پیروان دیگر ادیان است. در لابه‌لای مباحث اصلی کتاب، مباحثی نیز در زمینه‌های متنوعی همچون ازدواج با نزدیکان، اخلاقیات، اساطیر، پزشکی، داروشناسی، کیهان‌شناسی و غیره مطرح شده است.^{۲۹}
۲. *آیین‌نامه* آبی در اصول عقائد زردشتی که در کتاب سوم دینکرد به باب «آموزش» آن اشاره شده و خلاصه همین باب کتاب چهارم دینکرد را تشکیل داده است. کتاب چهارم دینکرد کوتاهترین کتاب دینکرد است و مباحث مطرح شده در آن عبارت‌اند از: تفسیری فلسفی از چگونگی صدور امشاسپندان (= ایزدان بلندپایه زردشتی) از اصل نخست؛ نقش شاهان پارس در پاسداشت دین زردشتی از داریوش سوم تا خسرو اول (انوشیروان)؛ شرح وظایف آفریدگان (به همراه نکاتی در باره زمان، بخت، جبر و اختیار، موسیقی و برخی از مفاهیم ما بعد الطبیعه)؛ نکاتی در باره هواشناسی، آراء منجمان و پزشکان و مطالب مندرج در کتاب زمین‌پیمایی (هندسه)؛ رابطه دین و ایمان؛ نکاتی در باره حقوق جزا؛ چهار ویژگی عناصر (گرمی، سردی،

^{۲۵} نظر تاوادیا (p. 46) نیز در باره روشن آذرفرنبغان و روشن، مفسر معروف *اوستا*، چنین است.

^{۲۶} Abāliš

^{۲۷} *Guṣtag Abāliš/Gizistag Abāliš*

^{۲۸} در این باره نیز نک: تفضلی، ص ۱۶۴-۱۶۶؛ نیز:

A. Tafazzoli, "Abāliš", *Encyclopaedia Iranica*, ed. E. Yarshater, London/Boston/Henley, Routledge & Kegan Paul, 1985, vol. I, p. 58.

^{۲۹} نک: تفضلی، ص ۱۳۱-۱۳۳؛ نیز:

Le troisième livre du Dēnkart, tr. J. de Menasce, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1973.

^{۳۰} *Ēwēn-nāmag*

- خشکی، تری)؛ نقش اساسی ایران‌زمین در گسترش آموزه‌های اخلاقی به دلیل حکومت ایرانیان بر سایر اقوام؛ فهرستی از آثار علمی یونانی و هندی (مانند: *المجسطی بطلمیوس* و آثار مربوط به منطق، فن بیان، ستاره‌شناسی و احکام نجوم)؛ نکاتی در باره زندگی پس از مرگ؛ و سرانجام لزوم پایبندی به سه اصل اخلاقی اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک.
۳. کتاب پنجم دینکرد که در واقع دارای دو بخش است: الف) پاسخهای آذرفرنبغ فرخزادان در کتابی به نام *کتاب دیلمی* به یعقوب بن خالد در باره دین زردشتی. این بخش در واقع گزارش کوتاهی است از تاریخ بشر از آغاز تا ظهور زردشت. در این بخش، پیام اصلی زردشت به آدمیان مقابله با دیوان و پرستش ایزدان معرفی شده است. دیگر نکات مطرح شده در این بخش عبارت‌اند از: اصول عقائد زردشتی (مانند: اعتقاد به بهشت و دوزخ و پاداش و کیفر اعمال) و آیینهای دینی (مانند: اعتراف به گناهان، تطهیر، احکام خوردنیها، صدقه، ازدواج با نزدیکان، برگزاری جشنها و حفاظت از عناصر چهارگانه). ب) سی و سه پرسش از بخت‌مارا^{۳۱} ی مسیحی در رفع شبهات او. موضوعات مطرح شده در این پرسشها عبارت‌اند از: حقیقت هستی، نقش اصل شر در هستی، چگونگی وحی، انتقال شفاهی *اوستا*، پرستش و طهارت.^{۳۲}
۴. متنی بسیار کوتاه معروف به یک چند سخن که *آذرفرنبغ فرخزادان* گفت^{۳۳}، که در واقع اندرزنامه‌ای در باره خرد است.^{۳۴}
۵. *روایت آذرفرنبغ فرخزادان*، که موضوع این کتاب است.^{۳۵}

³¹ Bōxt-mārā

^{۳۲} در باره موضوعات مطرح شده در کتابهای سوم، چهارم و پنجم دینکرد نیز نک:

Ph. Gignoux, "Dēnkard", *Encyclopaedia Iranica*, ed. E. Yarshater, Costa Mesa/California, Mazda Publishers, 1996, vol. VII, p. 286.

³³ *saxwan ē(w)-čand Ādur-Farrōbay ī Farroxxādān guft*

^{۳۴} در باره این متن نک: متون پهلوی، گردآورنده جاماسب‌جی دستور منوچهرجی جاماسب-آسانا، ترجمه سعید عریان، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۱، ص ۷۹-۸۰ (متن)، ۱۱۸ (ترجمه فارسی)، ۲۹۲ (آوانوشت).

^{۳۵} در باره آذرفرنبغ فرخزادان و آثار او نیز نک:

A. Tafazzoli, "Ādurfarnbag ī Farroxxādān", *Encyclopaedia Iranica*, ed. E. Yarshater, London/Boston/Henley, Routledge & Kegan Paul, 1985, vol. I, pp. 477-478.

روایت آذرفرنبغ فرخزادان

کتاب ارزشمند روایت آذرفرنبغ فرخزادان در واقع مجموعه پاسخهای آذرفرنبغ فرخزادان به ۱۴۸ پرسش فقهی در زمینه‌های مختلف است.^{۳۶} از آن‌جا که در پاسخ به پرسش شماره ۹۳ به «گفته آذرفرنبغ فرخزادان، پیشوای بهدینان» استناد شده است، می‌توان چنین نتیجه گرفت که دست‌کم بخشهایی از این پاسخها متعلق به آذرفرنبغ فرخزادان نبوده است و کل این مجموعه را بعدها بدو منتسب کرده‌اند.

زبان به کار رفته در روایت آذرفرنبغ فرخزادان آخرین مرحله حیات فارسی میانه را می‌نمایاند.^{۳۷} پرسشها و پاسخهایی که در این کتاب یافت می‌شود، صرف نظر از تبیین بسیاری از آموزه‌های فقهی زردشتی، وضعیت زردشتیان را در سده‌های نخستین هجری در قلمرو حکومت اسلامی باز می‌نمایاند. تحولات عظیم سیاسی و اجتماعی، و گسترش روزافزون دین اسلام، که در نتیجه آن بسیاری از زردشتیان از دین نیاکان خویش روی گردان شدند، پرسشهای تازه‌ای را، به خصوص در باره ازدواج با غیرزردشتیان و پذیرش دین جدید، به همراه داشت و موبدان را برمی‌انگیخت تا در باره آنها بیندیشند و فتوا دهند.

احکام مطرح شده در این کتاب را، به ترتیب اهمیتی که به آنها داده شده، می‌توان

چنین برشمرد:

۱. احکام مربوط به نجاسات و انواع مردار (پرسشهای ۳۱ تا ۵۰، ۵۴ تا ۵۷، ۶۳ تا ۶۵، ۷۹ تا ۹۴، ۹۶ تا ۱۱۱، ۱۱۵ تا ۱۲۲، ۱۲۹)

۲. احکام مربوط به ارث، سرپرستی خانواده و گزینش قیم (پرسشهای ۶ تا ۱۱، ۱۸، ۱۹، ۲۱ تا ۲۸، ۶۲، ۷۰، ۷۱، ۱۴۱، ۱۴۲)

۳. احکام مربوط به ازدواج و انواع آن (پرسشهای ۱، ۱۲ تا ۱۷، ۲۰، ۷۳، ۷۷، ۷۸، ۱۴۳)

۴. احکام مربوط به عادت ماهانه زنان (پرسشهای ۹۵، ۱۳۲ تا ۱۳۷، ۱۳۹)

۵. احکام مربوط به دعا و نیایش، خیرات برای روان و برگزاری آیینهای مربوط به درگذشتگان (پرسشهای ۱۲۳، ۱۲۸، ۱۳۱، ۱۴۴ تا ۱۴۷)

۶. احکام مربوط به ارتداد (پرسشهای ۲ تا ۵، ۳۰)

۷. احکام مربوط به بخشش و هبه (پرسشهای ۷۴، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۲۶)

۸. احکام مربوط به وام و رهن (پرسشهای ۶۶ تا ۶۹)

^{۳۶} تعداد این پرسشها در همه منابع به غلط ۱۴۷ آمده است. در باره منشأ این اشتباه نک: پانوش ۷۳۴.

^{۳۷} شایسته ذکر است که در سده سوم هجری، فارسی دری زبان محاوره بخشهایی از سرزمین ایران شده بود و فارسی میانه تنها در میان جماعت اندکی از زردشتیان و نیز مانویان ساکن در آسیای مرکزی به حیات رو به زوال خویش ادامه می‌داد.

۹. احکام مربوط به نزاع و جنگ یا وارد آوردن جراحت بر کسی (پرسشهای ۵۱، ۵۸، ۵۹، ۱۲۴)

۱۰. احکام مربوط به فرزندخواندگی (پرسشهای ۷۵، ۷۶)

۱۱. احکام مربوط به زنا (پرسشهای ۲۹، ۱۳۸)

۱۲. احکام مربوط به بی‌توجهی به کودک و افتادن او در آب یا آتش (پرسشهای ۱۳۰، ۱۴۰)

۱۳. احکام مربوط به شهادت، به خصوص شهادت دروغ (پرسشهای ۶۰، ۶۱)

۱۴. احکام مربوط به باز کردن یا نبستن کستی (پرسشهای ۵۲، ۵۳)

۱۵. حکم مربوط به اجرای آزمون در صورت عدم حل اختلاف میان شاکی و متهم (پرسش ۷۲)

۱۶. حکم مربوط به توبه (پرسش ۱۱۴)

۱۷. حکم مربوط به خرید از مسیحیان (پرسش ۱۲۵)

۱۸. حکم زنی که در هنگام زایمان درمی‌گذرد (پرسش ۱۲۷)

از ویژگیهای جالب توجه روایت آذرفرنبغ فرخزادان وجود تعدادی واژه و جمله اوستایی در آن است که در هیچ جای دیگر نیامده است.^{۳۸}

روایت آذرفرنبغ فرخزادان را نخستین بار بهرام‌گور تهمورس انکلساریا، از پارسیان هند، به زبان انگلیسی ترجمه کرد. متن تصحیح شده، آوانوشت (به شیوه کهن) و ترجمه او از روایت آذرفرنبغ فرخزادان در سال ۱۹۶۹ م، ۲۵ سال پس از مرگش (در ۲۵ نوامبر ۱۹۴۴ م)، در دو جلد منتشر شد.^{۳۹} متأسفانه اشتباهاتی در همه بخشهای این اثر (متن تصحیح شده، قرائت برخی از واژه‌ها و ترجمه) وجود دارد، که احتمالاً شماری از آنها به دلیل آن است که این اثر پس از مرگ انکلساریا منتشر شده و او نتوانسته آن را پیش از چاپ و انتشار بازبینی کند.^{۴۰}

نسخه‌های خطی روایت آذرفرنبغ فرخزادان

از روایت آذرفرنبغ فرخزادان دو نسخه خطی موجود است:

۱. در مجموعه تهمورس دینشاه انکلساریا (معروف به TD2) به خط فریدون مرزبان، دستور کرمان، که دارای ۷۷۷ صفحه است. تاریخ کتابت این مجموعه در سطر ۱۰ انجامه صفحه ۲۴۰، سال ۹۷۵ یزدگردی (= ۱۶۲۶ م) و در سطر ۵ انجامه صفحه ۷۲۷، سال ۹۷۸ یزدگردی

³⁸ G. Klingenschmitt, "Neue Avesta-Fragmente", *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft XXIX*, 1971, pp. 111-174.

³⁹ B. T. Anklesaria, *The Pahlavi Rivāyat of Āturfarnbag and Farnbag-Srōš*, 2 vols., Bombay, M. F. Cama Athornan Institute, 1969.

⁴⁰ برای نمونه می‌توان پرسشهای ۱، ۱۱، ۲۱، ۲۴، ۳۴، ۵۸، ۷۲، ۷۴، ۹۳، ۹۵، ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۲۸، و ۱۳۷ را در ترجمه انکلساریا با ترجمه حاضر مقایسه کرد.